

О. А. Павлик
канд. пед. наук, доцент

СЛОВНИКОВА РОБОТА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИМОГ ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто питання активізації словникового запасу школярів у контексті сучасного навчання української мови.

У Державному стандарті базової і повної середньої освіти серед завдань освітньої галузі «Мова і література» в основній школі названо «виховання відчуття краси і виразності рідного слова» [2,77]. У свою чергу зміст мовного компонента передбачає, що українська мова «розширює та активізує словниковий запас учнів з урахуванням тих груп слів, усталених висловів, що відображають реальне життя народу, мова якого вивчається, особливості його життєвого досвіду, історії, культури» [2,77], а серед вимог соціокультурної лінії визначається формування умінь «пояснювати значення слів, найуживаніших усталених виразів, помічати і пояснювати слова і вирази» [2,79]. Разом з тим розвиток мислення і мовлення дитини прямо пропорційно залежить від її словникового запасу.

Однак спостереження свідчать, що усні відповіді і письмові роботи учнів не відповідають сучасним вимогам. Труднощі виникають у першу чергу через недостатність словникового запасу, нерозуміння семантики слова, лексико-стилістичних особливостей його використання у зв'язному мовленні. Саме тому роботі зі словом має приділятися особлива увага в процесі навчання української мови.

У лінгводидактиці не існує однозначного погляду на словникову роботу. Розвідки цієї проблеми здебільшого зупиняються на початковій шко-

лі (О. Васюта, З. Дубовець, В. Душенко, Л. Каменева, В. Канакіна, Г. Козар, О. Коваленко, Ю. Конкіна, О. Корольова, Н. Костроміна, В. Купров, Н. Місяк, Л. Павленко, Н. Паскал, Т. Потапова, Н. Самосенко, Е. Сидор, Г. Ткачук та інші). У зв'язку з цим учителі середньої ланки відчують труднощі під час використання цього виду роботи, не завжди методично правильно кваліфікують його. Не маючи чіткого уявлення про види словникової роботи, вони обмежуються використанням найбільш стандартизованих її форм, виключаючи можливість творчої адаптації словникової роботи до рівня розвитку учнів. При цьому виникає протиріччя між високими державними вимогами до розвитку мовлення і недостатнім рівнем умінь оперувати словом, з'ясовувати відтінки його значень, визначати можливості сполучуваності слів, ураховувати стилістичні особливості їх уживання.

Можна виділити низку робіт, у яких запропоновано шляхи розв'язання вказаних протиріч і які, таким чином, правомірно розглядати в якості теоретичне підґрунтя нашого дослідження. У першу чергу це підручники з методики навчання української мови за редакцією І. Олійника, О. Беляєва, М. Пентилюк; Методика розвитку мовлення на уроках російської мови: Посібник для вчителів за редакцією Т. О. Ладиженської; «Удосконалення змісту і методів навчання української мови» В. Мельничайка, М. Пентилюк, Л. Рожило; «Удосконалення методів навчання російської мови» за ред. А. Купалової; «Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання» М. Пентилюк. Окремих значущих для нашого дослідження аспектів торкаються Л. Г. Саяхова та С. Д. Анурова в монографії «Словниково-фразеологічна робота в національній школі».

Разом з тим, як свідчить аналіз лінгводидактичних джерел, недослідженим залишається питання словникової роботи з урахуванням сучасних вимог навчання української мови. Проведені спостереження за навчальним процесом дозволяють стверджувати, що словникова робота на уроках української мови проводиться несистематично за керівної ролі вчителя. При цьому учні не виявляють активності і не відчують потреби в такому виді роботи. Натомість відповідно до державних вимог на сучасному етапі стає важливим переведення учнів на позицію суб'єктів навчального процесу, які визначають зміст і характер навчального матеріалу відповідно до своїх інтересів та рівня розвитку.

Тому *мета* публікації полягає у виявленні особливостей словникової роботи у зв'язку з сучасними вимогами до процесу навчання української мови.

Як показує аналіз науково-методичної літератури, розуміння терміна «словникова робота» досить варіативне в лінгводидактиці. Словникову роботу дослідники називають системою, засобом, методом навчання, систематичною навчально-виховною роботою, комплексом методів і навіть сферою методики. Здебільшого під нею розуміють словниково-граматичну і

словниково-орфографічну роботу Н. Бублеєва, П.Іванов, С.Іванова, М. Разумовська, Н. Кітаєв та інші. У зв'язку з орфографією словникову роботу розглядають Г. Азанова, Е. Виноградова, В. Каверина, В. Канакіна, О. Левушкіна, Ц. Міллер. На текстуальній основі через поняття ключових (опорних) слів словникову роботу досліджують А. Устінов, Н. Черноусова. На психологічні умови організації словникової роботи звертають увагу Н. Бондаренко, І. Бугайова, М. Бурлаков, А. Питьман, В. Ковальов, З. Молокова, Т. Потапова.

Словникова робота в школі розглядається у зв'язку з літературним читанням (А. Лебедєв, К. Мальцев, Н. Квітинський, Л. Гайдарова та інші), у плані тематичного збагачення словника (В. Чиннова), у зв'язку з вивченням граматики і розвитком мовлення (Е. Мірочник, А. Канцев, Г. Гуревич, М. Тохтаходжаєва, А. Баркар та інші). Приділяється увага і лексико-семантичному аспекту словникової роботи, зокрема збагаченню словника учнів шляхом визначення тематичних і лексико-семантичних груп (А. Семіна, В. Яковлева, О. Мінухіна, О. Містратова, К. Садикова, Л. Логвинова та інші). З урахуванням комунікативного підходу до навчання мови розглядає словникову роботу Н. Бондаренко. На думку науковця, словникова робота - «це копітка робота зі словом і над словом, починаючи від його сприймання на слух, відтворення через з'ясування основних властивих йому значень, граматичних ознак, взаємозв'язків з іншими елементами мовної системи, особливостями сполучуваності та правопису до правильного вживання у мовленні» [1].

Таким чином, огляд лінгводидактичних джерел дозволяє стверджувати, що в науково-методичній літературі спостерігається розуміння словникової роботи у вузькому і широкому значеннях. При вузькому розумінні словникову роботу пов'язують з орфографічною роботою (роботою над правописом слів із традиційним написанням). У широкому значенні словниковою вважається будь-яка робота, що проводиться зі словом з метою адекватного його використання в чотирьох видах мовленнєвої діяльності.

Актуальність цього виду роботи змушує науковців повертатися до нього з метою конкретизації змісту. При цьому спільною для всіх суджень постає мета словникової роботи – збагачення словникового запасу учнів. Розгалуженість завдань словникової роботи та шляхів їх реалізації залишає цю методичну проблему відкритою. Поняття «словникова робота» включає і роботу зі словником, проте не вичерпує її. Названий компонент збагачення лексичного запасу учнів ураховано програмою і вимагає ознайомлення з певним видом словника в кожному класі. Робота зі словником настільки важлива, що становить окрему методичну проблему, але, безумовно, вона є складовою словникової роботи і розглядається як різновид її завдань.

Ураховуючи сучасні підходи до навчання української мови, зокрема комунікативно-діяльнісний та функціонально-стилістичний, під словниковою роботою розуміємо систему роботи над словниковим запасом учнів,

що передбачає ознайомлення з новим словом, уточнення його значення, активізацію словникового запасу, усунення лексичних та стилістичних помилок з метою виховання в учнів мовного чуття та свідомого ставлення до свого та чужого мовлення.

Словникова робота, на нашу думку, має бути спрямована на формування таких мовних і мовленнєвих умінь і навичок:

- ✓ помічати незнайомі лексичні одиниці під час аудіювання та читання;
- ✓ виокремлювати їх з контексту;
- ✓ з'ясовувати стилістичну функцію цих одиниць;
- ✓ пояснювати лексичне значення слів, їх відтінків;
- ✓ використовувати різні прийоми семантизації (демонстрацію, підбір синонімів, антонімів, підведення під родове чи видове поняття, переклад, перифраз, етимологічну довідку тощо);
- ✓ виявляти спільне і відмінне у значенні слів;
- ✓ конструювати словосполучення, речення, зв'язний контекст з лексичними одиницями;
- ✓ виправляти лексичні та стилістичні помилки, зумовлені нерозумінням значення, стилістичної функції лексеми;
- ✓ користуватися різними видами словників;
- ✓ встановлювати системні відношення між словами;
- ✓ знаходити в тексті ключові слова і добирати їх відповідно до певної теми.

Урахування психологічних особливостей школярів вимагає партнерських стосунків між учителем та учнями під час навчального процесу, поєднання цікавого для школярів матеріалу з установкою на серйозність справи, актуалізацію зорової, словесно-образної і логічної видів пам'яті.

Як показав аналіз науково-методичної літератури та спостереження за навчальним процесом, в основу словникової роботи згідно з сучасними вимогами має бути покладено такі положення:

- ✓ організовувати навчальний процес необхідно на основі партнерства й рівноправного спілкування вчителя й учня;
- ✓ формувати пізнавальний і пошуковий інтерес у школярів, стійку мотивацію щодо збагачення власного словника;
- ✓ підпорядковувати мовну теорію інтересам розвитку мовлення, формуванню умінь і навичок мовленнєвої діяльності;
- ✓ застосовувати традиційні та інтерактивні методи і прийоми семантизації, збагачення словникового запасу (дидактичні ігри, «Синквейн» (сенкан чи сенкен), прийом «Ейдетики» – метод Цицерона, метод позначок, «Рекламна пауза», ведення учнями пам'ятки-словничка, лексичний волейбол, метод «Прес»), різні форми роботи (групову, парну, індивідуальну);
- ✓ урахувати внутрішньоопредметні зв'язки з лексикою і фразеологією, культурою мовлення і стилістикою, зі складним синтаксичним

- цілим, тобто текстом;
- ✓ поєднувати стилістичний аспект з аспектом мовленнєвої культури на рівні тексту;
 - ✓ з урахуванням психічних механізмів пам'яті поетапно вводити слова до словникового запасу учнів.

На нашу думку, циклічність і системність мають стати принциповими засадами словникової роботи, оскільки, за даними досліджень, найбільша втрата інформації відбувається протягом першого дня після вивчення. Отже, щоб сформувати достатній словниковий запас учнів, роботу з попередження забування необхідно починати одразу. Враховуючи зв'язок між розвитком довготривалої пам'яті і формуванням словникового запасу, систематичні вправи, спрямовані на розвиток довготривалої пам'яті, сприяють збагаченню словникового запасу і навпаки.

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що словникова робота буде ефективною за таких умов:

- дотримання функціонально-комунікативного підходу, принципів свідомості, активності й систематичності в навчанні української мови;
- урахування психологічних властивостей пам'яті, мотиваційного компонента навчальної діяльності;
- поетапне застосування традиційних та інноваційних прийомів семантизації лексичних одиниць, активізації словникового запасу.

Список використаної літератури

1. Бондаренко Н. Проблеми словникової роботи на уроках української мови та шляхи розв'язання // УМЛШ. – 2005. – №7. – С.5-11.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Дивослово. – 2004. – №3. – С. 76-80.

Summary

In the article are considered the questions of pupils' vocabulary actualization of the context of modern Ukrainian language learning.